ISSN 2392-0300 „Civitas et Lex” 2026 / 3(51)
DOI 10.31648/cetl.12429

NAUKI O POLITYCE I ADMINISTRACJI / POLICY AND ADMINISTRATION SCIENCES

Szymon Mackiewicz
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-6769-0655
e-mail: mackiewiczszymon@icloud.com

DEMOKRACJA KALIBRU 125 MM: MECHANIZMY KSZTAŁTOWANIA SIĘ ROSYJSKIEGO MODELU SUPERPREZYDENCKIEGO W NASTĘPSTWIE AUTOLIKWIDACJI ZSRR

Streszczenie: Celem niniejszego artykułu jest ukazanie mechanizmów kształtowania się rosyjskiego systemu ustrojowego w latach dziewięćdziesiątych XX w., rozumianych nie jako klasyczna transformacja, lecz jako proces przemieszczenia ciężaru władzy na silnie osadzoną instytucję prezydenta. Na podstawie analizy aktów prawnych, literatury przedmiotu oraz kluczowych wydarzeń historycznych, takich jak Kryzys konstytucyjny z 1993 r., przedstawiono mechanizmy kształtowania się rosyjskiego modelu władzy. Publikacja wskazuje na specyfikę rosyjskiego systemu superprezydenckiego, w którym prezydent pełni rolę arbitra sytuującego się ponad klasycznym trójpodziałem władz, co w praktyce doprowadziło do instytucjonalnej hegemonii egzekutywy. Omówiono również wpływ konfliktów wewnętrznych, w tym wojny w Czeczenii, oraz proces wyłaniania się elit oligarchicznych na stabilność i oligarchizację państwa. Analiza materiału badawczego pozwala sformułować wniosek, iż ukształtowany w warunkach kryzysu ustrój, pozbawiony dojrzałych mechanizmów demokratycznych i systemowych bezpieczników, stał się fundamentem dla późniejszej konsolidacji autorytarnej.

Słowa kluczowe: Konstytucja Federacji Rosyjskiej, system superprezydencki, transformacja ustrojowa, ustrój polityczny

125 MM DEMOCRACY: MECHANISMS OF THE FORMATION OF THE RUSSIAN SUPER-PRESIDENTIAL MODEL FOLLOWING THE SELF-LIQUIDATION OF THE USSR

Abstract: The purpose of this article is to show the mechanisms of shaping the Russian political system in the 1990s, understood not as a classic transformation, but as a process of shifting the weight of power onto a strongly established institution of the president. Based on the analysis of legal acts, scholarly literature, and key historical events, such as the constitutional crisis of 1993, the mechanisms of the formation of the Russian power model are presented. The publication points to the specificity of Russian Super-presidential System, in which the president acts as an arbiter positioned above the traditional separation of powers, which in practice led to the institutional hegemony of the executive. The impact of internal conflicts, including the war in Chechnya,

and the process of the emergence of oligarchic elites on the stability and oligarchization of the state were also discussed. An analysis of the research material allows for the conclusion that the political system shaped under crisis conditions, devoid of mature democratic mechanisms and systemic safeguards, became the foundation for subsequent authoritarian consolidation.

Keywords: Constitution of the Russian Federation, super-presidential system, political transformation, political system

Wstęp

Federacja Rosyjska jest krajem[1], w którym współcześnie wielu mieszkańców wciąż wspomina czasy imperialnych ambicji i wielkich sukcesów ich narodu. Choć może się to wydawać nieoczywiste, Rosjanie w większości nie utożsamiają totalitarnych czasów Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich[2] z czymś kompletnie negatywnym. O ile istnieje świadomość represyjności tamtego systemu, wszechobecnej biedy i powszechnych nierówności pomiędzy rządzącymi a rządzonymi, Rosjanie wracają do tamtego systemu z nostalgią i tęsknotą za tamtymi czasami. Przy tym w rosyjskim dyskursie publicznym dominuje paradygmat postrzegania Rosji jako bezpośredniej i całkowitej kontynuacji Związku Radzieckiego[3]. Warto jednak zaznaczyć, że ZSRR był bytem heterogenicznym, stanowiącym emanację imperialnej spuścizny carskiej Rosji, przy jednoczesnym zachowaniu hegemonicznej pozycji żywiołu rosyjskiego[4], jakkolwiek w literaturze przedmiotu obciążonej niekiedy zachodniocentrycznym paradygmatem nieuchronnej demokratyzacji okres lat dziewięćdziesiątych zwykło się opisywać w kategoriach transformacji i rozpadu supermocarstwa. Analiza procesu sugeruje, że nosił on znamiona raczej autolikwidacji struktur radzieckich oraz przekierowania ciężaru władzy na silnie osadzonego prezydenta w ustroju politycznym.

Rosyjski rewizjonizm sprawia, że w Europie Wschodniej stary system, mimo klęski, wciąż rzutuje na życie polityczne[5]. Z kolei postacie historyczne, które przyczyniły się do tego procesu, darzone są ogromnym szacunkiem[6]. Jednak w Rosji decyzje Borysa Jelcyna, będącego twarzą przemian ustrojowych, a przede wszystkim pierwszym demokratycznym prezydentem Rosji, pomimo przeważają-

[1] Dalej: Rosja lub Federacja.

[2] Dalej: ZSRR lub Związek Radziecki.

[3] Zob. K. Chawryło, *Stalin w dzisiejszej Rosji. Popularny i potrzebny*, 31.10.2017, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2017-10-31/stalin-w-dzisiejszej-rosji-popularny-i-potrzebny>, dostęp: 23.01.2026.

[4] Dla przykładu historyk Ignat Cazmali postrzega kulturę rosyjską jako nadrzędne spoiwo mniejszości gagauskiej w Mołdawii, nawet w obliczu doświadczeń radzieckich represji. Zob. A. Higgins, *'Our Language Is Dying': The War of Words Over the Soviet Legacy*, 04.10.2023, <https://www.nytimes.com/2023/10/04/world/europe/moldova-gagauz-languages-soviet-union.html>, dostęp: 01.02.2026.

[5] F. Fukuyama, *Tożsamość. Współczesna polityka tożsamościowa i walka o uznanie*, tłum. J. Pyka, Poznań 2019, s. 27.

[6] Zob. M. Denys, *Gorbaczow. Człowiek, który zniszczył imperium i ułożył świat na nowo*, 10.06.2022, <https://obserwatormiedzynarodowy.pl/2022/10/06/gorbaczow-czlowiek-ktory-zniszczyl-imperium-i-ulozyl-swiat-na-nowo/>, dostęp: 23.01.2026.

cego pozytywnego odzewu na Zachodzie, przez rosyjskie społeczeństwo oceniane są surowo[7]. Zasadne jest pytanie stanowiące główny problem badawczy: dlaczego procesy ustrojowe lat dziewięćdziesiątych XX w. w Rosji nie doprowadziły do konsolidacji demokracji, lecz do hegemonii egzekutywy? Odpowiedzią na ten problem jest cel niniejszych badań, polegający na rekonstrukcji genezy rosyjskiego ustroju oraz procesu przemieszczania ciężaru władzy na instytucję prezydenta w dobie rządów Borysa Jelcyna, ze szczególnym uwzględnieniem kryzysu z 1993 r. Cel ten zrealizowano przy wykorzystaniu metody dogmatycznoprawnej[8].

Rozpad ZSRR?

Początek drugiej połowy XX w. był okresem, w którym ZSRR – wydawało się – będzie mógł funkcjonować niezaprzeczalnie długi czas, chyba że doszłoby do potencjalnego konfliktu z blokiem zachodnim. Związek Radziecki wraz z pokonaniem Niemiec w II wojnie światowej zdobył kontrolę nad Europą Środkowo-Wschodnią. Szybko jednak okazało się, że atmosfera zimnej wojny odizolowała kraje tzw. bloku wschodniego od globalizującego się społeczeństwa. Następujące po sobie porażki ZSRR na arenie międzynarodowej, takie jak wzrost znaczenia Chińskiej Republiki Ludowej, przyjęcie Aktu Końcowego Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie z 1975 r.[9] oraz nieudana interwencja wojskowa w Afganistanie postawiły ten kraj w krytycznej sytuacji. Na niedomiar złego (dla radzieckich decydentów) zachodni przywódcy przyjęli nową retorykę, określając ZSRR mianem „Imperium zła”[10]. Niekorzystne z perspektywy czasu okazały się również postępujące zmiany społeczne, które spowodowały, że młode pokolenia po wschodniej stronie dostrzegały rosnące dysproporcje pomiędzy dwiema stronami „żelaznej kurtyny”[11].

Z drugiej strony druga połowa lat osiemdziesiątych XX w. w Związku Radzieckim to czasy przywództwa Michaiła Gorbaczowa, który podjął radykalne reformy, znane jako *pieriestrojka*, *głasnost’* i *uskorienije*, mające na celu stopniową przemianę systemu. Jak się szybko jednak okazało, postulaty te były kolejną nieudolną próbą wprowadzenia „socjalizmu z ludzką twarzą”. Był to przede wszystkim przejaw sowieckiej odpowiedzi na program „Gwiezdnych wojen” Ronalda Reagana w ramach wyścigu zbrojeń. Jednak ujawnił głębokie napięcia

[7] Zob. R. Szoszyn, *Zły Borys Jelcyn i sentyment do ZSRR*, 01.02.2016, <https://www.rp.pl/swiat/art3950341-zly-borys-jelcyn-i-sentyment-do-zsrr>, dostęp: 23.01.2026.

[8] W tym miejscu chciałbym wyrazić podziękowanie Panu Ignatowi Cazmali za ułatwienie dostępu do źródeł wykorzystanych w niniejszym opracowaniu.

[9] Final Act of the Conference on Security and Co-operation in Europe, Helsinki, 1 August 1975.

[10] Zob. B. Makowski, *Reagan nazwał ZSRR „Imperium zła”. Historyczne przemówienie prezydenta USA*, 08.03.2023, <https://polskieradio24.pl/artykul/2916144,reagan-nazwal-zsrr-imperium-zla-historyczne-przemowienie-prezydenta-usa>, dostęp: 23.01.2026.

[11] P. Tomaszewski, *O genezie, przyczynach i wybranych interpretacjach Rewolty roku 1968 w Europie*, „Studia Erasmiana Wratislaviensia” 2023, nr 17, s. 461.

narodowościowe i etniczne, które destabilizowały państwo. Atmosfera reform sprzyjała procesowi zwanemu „Paradą Suwerenności”[12]. Proces ten, jak czas pokazał, zadecydował o dezintegracji struktur władzy w rękach Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego[13].

W 1988 r. na XIX Konferencji KPZR estońska delegacja wystąpiła z propozycją podziału władzy we wszystkich sferach życia społecznego, politycznego i gospodarczego ZSRR. Docelowo miało to prowadzić do realizacji wprowadzenia komunizmu na szczeblu poszczególnych republik radzieckich. Jednak, jak się okazało, w Estońskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej[14] tego samego roku doszło do uznania wyższości własnych organów ustawodawczych nad centralnymi. Miało to wpływ na emancypację pozostałych republik bałtyckich, które dokonały tego samego kroku rok później[15]. Symbolem tamtych wydarzeń w pięćdziesiątą rocznicę traktatu Ribbentrop–Mołotow był „łańcuch bałtycki”[16]. Władze radzieckie postanowiły wyjść z ofertą demokratyzacji, ogłoszono więc wybory do Zjazdu Deputowanych Ludowych ZSRR, które odbyły się w marcu 1989 r. Decyzja ta nie zjednoczyła społeczeństwa, a jej konsekwencje były wręcz odwrotne.

Przemiany te w ramach całego ZSRR miały nie tylko charakter suwerennościowy, ale i terytorialny. Na fali „Jesieni Narodów” władze przeróżnych regionów pod wpływem poluzowania samego ustroju zaczęły prowadzić własną politykę. Szczególnie zapalnym regionem był Kaukaz, gdzie rosło napięcie w Gruzji, a także pomiędzy Azerbejdżanem i Armenią[17]. Równolegle miały miejsce „wydarzenia styczniowe” w Wilnie, które doprowadziły do ogłoszenia secesji przez Litwę[18]. Moskwa podjęła próbę pacyfikacji, ale i tu skutki były odwrotne[19]. Od tamtej pory skutki „emancypacji” można było odczuć nawet w samej Rosyjskiej Federacyjnej SRR[20].

W tym samym czasie – w marcu 1990 r. – wykreślono art. 6 z Konstytucji ZSRR, co przyspieszyło rozwój partii politycznych[21]. O ile poprzednie decyzje o poluzowaniu związków z resztą republik nie służyły spójności, teraz decydenci postanowili iść w zaparte. 17 marca 1991 r. postanowiono zorganizować

---

[12] P. Wieczorkiewicz, *Pierestrojka i rozpad Związku Radzieckiego*, w: L. Bazylow, P. Wieczorkiewicz, *Historia Rosji*, Wrocław 2005, s. 541–559.

[13] Dalej: KPZR.

[14] Dalej: ESRR.

[15] I. Grazin, *A New Old Constitution for Estonia*, w: *Legal Reform in Post-Communist Europe: The View from Within*, pod red. S. Frankowskiego, P.B. Stephana, Dordrecht 1995, s. 84.

[16] Zob. A. Kuczyńska-Zonik, *Litwa, Łotwa i Estonia świętują 30. rocznicę „łańcucha bałtyckiego”*, „Komentarze IEŚ” 2019, nr 57.

[17] Z.T. Szmurło, *Pierestrojka i tragiczne wydarzenia w Sumgaicie*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość” 2013, nr 10, s. 276.

[18] Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Aktas dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo. Vilnius, 1990 m. kovo 11 d. Nr. 1–12.

[19] Zob. A. Włusek, *11 stycznia 1991 roku miała miejsce zbrojna interwencja Armii Sowieckiej na Litwie*, 11.01.2024, <https://historykon.pl/zbrojna-interwencja-armii-sowieckiej/#google_vignette>, dostęp: 23.01.2026.

[20] Dalej: RFSRR.

[21] Zakon SSSR ot 14 marta 1990 g. N 1360-I „Ob uchrezhdenii posta Prezidenta SSSR i vnesenii izmeneniy i dopolneniy v Konstitutsiyu (Osnovnoy Zakon) SSSR”.

ogólnofederalne referendum w sprawie zachowania ZSRR[22]; 76% obywateli biorących udział w tym wydarzeniu opowiedziało się za zachowaniem Związku Radzieckiego. Skutki rozkładu systemu gospodarczego, ustrojowego i kulturalnego mówiły jednak coś innego. Wiedzieli o tym przeciwnicy reform, którzy nie byli zainteresowani niepodległością poszczególnych republik, ale i sami członkowie KPZR. W sierpniu 1991 r. plany zmian umowy związkowej pokrzyżował pucz konserwatystów pod wodzą Giennadija Janajewa, który na krótko ogłosił się prezydentem. Puczystom zależało na powstrzymaniu secesji republik radzieckich[23]. Po aresztowaniu Michaiła Gorbaczowa na czele reformatorów stanął piastujący wówczas stanowisko prezydenta RFSRR Borys Jelcyn[24].

Paradoksalnie pucz Janajewa stał się katalizatorem, który zintensyfikował proces upadku Związku Radzieckiego, zwłaszcza ze względu na fakt, że do tego momentu deklaracje niepodległości ogłosiło już pięć republik. Również elity polityczne RFSRR zyskały świadomość, że dotychczasowa formuła ustrojowa generuje niewspółmierne obciążenia dla samej Rosji. Choć centrum czerpało korzyści z peryferyjnych republik, to jako hegemon polityczny i gospodarczy, *de facto* ponosiło główny ciężar ich subwencjonowania. W konsekwencji choć powodem spotkania przywódców Rosji (Borysa Jelcyna), Ukrainy (Leonida Krawczuka) i Białorusi (Stanisława Szuszkiewicza), do którego doszło 8 grudnia 1991 r. w Wiskulach, było wynegocjowanie umów dotyczących dostaw surowców, to w konsekwencji politycznych przewartościowań przedmiotem obrad stał się plan ostatecznego demontażu ZSRR. Sygnatariusze porozumienia białowieskiego podjęli decyzję o utworzeniu Wspólnoty Niepodległych Państw, nowej struktury mającej na celu kontynuację współpracy między państwami powiązanymi dotychczasową integracją[25]. Strony uznały jednocześnie, że ZSRR jako podmiot prawa międzynarodowego oraz rzeczywistość geopolityczna przestaje istnieć. Ostatecznie 25 grudnia 1991 r. Michaił Gorbaczow ogłosił swoje odejście ze stanowiska prezydenta ZSRR. Za datę formalnego kresu tego państwa uznaje się 26 grudnia, kiedy to wyższa izba Rady Najwyższej Związku Radzieckiego ratyfikowała porozumienie białowieskie[26].

---

[22] Postanovleniye Verkhovnogo Soveta RSFSR ot 5 iyulya 1991 g. N 1548-I „O proyekte Dogovora o Soyuze Suverennykh Gosudarstv, predostavlennom dlya obsuzhdeniya Prezidentom SSSR 18 iyunya 1991 g.".

[23] Postanovleniye Gosudarstvennogo komiteta po chrezvychaynomu polozheniyu v SSSR ot 19 avgusta 1991 g. N 1. Zob. też: Postanovleniye Gosudarstvennogo komiteta po chrezvychaynomu polozheniyu v SSSR ot 19 avgusta 1991 g. N 2 „O vypuske tsentral'nykh, moskovskikh gorodskikh i oblastnykh gazet". Por. Ukaz ispolnyayushchego obyazannosti Prezidenta Soyuza Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik ot 19 avgusta 1991 g. „O vvedenii chrezvychaynogo polozheniya v gorode Moskve".

[24] Zob. A. Stępień-Kuczyńska, *Pucz Janajewa. Próba przewrotu, która doprowadziła do rozpadu Związku Radzieckiego*, 07.02.2021, <https://wielkahistoria.pl/pucz-janajewa-proba-przewrotu-ktora-doprowadzila-do-rozpadu-zwiazku-radzieckiego/>, dostęp: 23.01.2026.

[25] Soglasheniye o sozdanii Sodruzhestva Nezavisimykh Gosudarstv (SNG), podpisannoye 8 dekabrya 1991 g. Respublikoy Belarus', RSFSR i Ukrainoy kak gosudarstvami – uchreditelyami SSSR, podpisavshimi Dogovor ob obrazovanii SSSR (1922).

[26] Deklaratsiya v svyazi s sozdaniyem Sodruzhestva Nezavisimykh Gosudarstv ot 26 dekabrya 1991 g. N 142-N.

„Demokratyzacja" po rosyjsku

Proces przemian ustrojowych w Rosji na dobre rozpoczął się już jednak w ramach wspomnianej „emancypacji" Rosji, których twarzą stał się Jelcyn. Działania jego stronnictwa ukierunkowane były na pełne zreformowanie i uniezależnienie Rosji od struktur związkowych. Szczególnym sukcesem okazały się działania w kierunku ogłoszenia deklaracji suwerenności przyjętej przez władze ustawodawcze samej Rosji[27]. Doprowadziło to do proklamowania Federacji Rosyjskiej[28]. Wraz z tym wydarzeniem istotnym wyzwaniem stał się anachronizm instytucjonalny. W licznych republikach poradzieckich struktury polityczne oraz organy administracyjne wciąż funkcjonowały w kształcie nadanym im w epoce socjalistycznej. Ta instytucjonalna pozostałość po dawnym systemie utrudniała proces wygaszania struktur związkowych i wymuszała podjęcie natychmiastowych reform ustrojowych. Do czasu przyjęcia nowej Konstytucji funkcjonowały takie organy byłej RFSRR jak Rada Najwyższa Federacji Rosyjskiej czy Zjazd Deputowanych Ludowych Rosji[29].

To właśnie te struktury rzuciły wyzwanie Jelcynowi w walce o kształt ustrojowy państwa. Oś sporu stanowił dylemat dotyczący podziału władzy: czy w nowym porządku dominującą pozycję powinna zajmować egzekutywa, czy legislatywa. Prezydent opowiadał się za modelem prezydenckim, gwarantującym mu supremację nad pozostałymi organami. Naprzeciw niego stanął obóz zwolenników parlamentaryzmu, któremu przewodzili wiceprezydent Aleksandr Ruckoj oraz przewodniczący Rady Najwyższej Federacji Rosyjskiej Rusłan Chasbułatow. Po stronie parlamentarzystów opowiedział się również Sąd Konstytucyjny Federacji Rosyjskiej. W wydanym orzeczeniu sędziowie uznali działania prezydenta za naruszające fundamenty ustroju[30]. Jednak wyniki ogólnokrajowego referendum z kwietnia 1993 r. zostały przez Jelcyna zinterpretowane jako społeczny mandat do przeprowadzenia radykalnych zmian instytucjonalnych. Nowa ustawa zasadnicza nadała Rosji kształt republiki semiprezydenckiej z dwuizbowym parlamentem[31].

Zgodnie z założeniami ustawy zasadniczej z 1993 r. prezydent pełni w tym systemie charakterystyczną rolę arbitra, sytuując się ponad klasycznym trójpodziałem władz. W teorii ustrojowej taki układ ma służyć stabilizacji państwa oraz gwarantowaniu jego ciągłości. W warunkach rosyjskich mechanizm ten legitymizował dominację prezydenta nad pozostałymi organami władzy, stając

---

[27] Deklaratsiya ot 12 iyunya 1990 g. N 22-1 „O gosudarstvennom suverenitete Rossiyskoy Sovetskoy Federativnoy Sotsialisticheskoy Respubliki".

[28] Zakon RSFSR ot 25 dekabrya 1991 g. N 2094-1 „Ob izmenenii naimenovaniya gosudarstva Rossiyskaya Sovetskoy Federativnaya Sotsialisticheskaya Respublika".

[29] A. Mielniczuk, *Geneza instytucji prezydenta w Federacji Rosyjskiej*, „Facta Simonidis" 2013, nr 1, s. 180.

[30] Zaklyucheniye Konstitutsionnogo Suda RF ot 23 marta 1993 g. N 1-Z „O sootvetstvii Konstitutsii Rossiyskoy Federatsii deystviy i resheniy Prezidenta Rossiyskoy Federatsii B.N. Yeltsina, svyazannykh s yego Obrashcheniyem k grazhdanam Rossii 20 marta 1993 g.".

[31] Konstitutsiya Rossiyskoy Federatsii (prinyata na vsenarodnom golosovanii 12 dekabrya 1993 g.).

się narzędziem demontażu dotychczasowego porządku ustrojowego. Dominująca pozycja prezydenta nie oznacza, że mamy do czynienia z klasycznym systemem prezydenckim na wzór amerykański. Prawdziwy system prezydencki identyfikuje się przez specyficzny układ relacji między głową państwa a parlamentem, oparty na zasadzie separacji władz[32]. Również z uwagi na fakt, że przypisanie tego modelu do klasycznego systemu semiprezydenckiego jest nieprecyzyjne, w doktrynie określa się go mianem systemu superprezydenckiego[33]. W rosyjskim systemie głowa państwa dominuje nad całokształtem ustroju politycznego, łącząc funkcje reprezentacyjne z niezwykle szerokimi kompetencjami egzekutywy.

Instytucjonalna przewaga prezydenta znajduje bezpośrednie odzwierciedlenie w strukturze władzy wykonawczej. Choć formalnie sprawuje ją Rząd Federacji Rosyjskiej, to zgodnie z art. 110 Konstytucji, działa on pod „ogólnym zwierzchnictwem Prezydenta Federacji Rosyjskiej". Taki układ przyjmuje formę dualizmu egzekutywy, w którym jednak prezydent nie tylko wyznacza kierunki polityki, ale sprawuje bezpośrednie kierownictwo nad strategicznymi federalnymi organami władzy wykonawczej, tzw. resortami siłowymi, z pominięciem przewodniczącego rządu. Pozostałymi organami kieruje Rząd, jednak jego rola sprowadza się często do administrowania, podczas gdy realne centrum decyzyjne pozostaje na Kremlu[34]. Tak ukształtowany system wyposaża prezydenta w zinstytucjonalizowane narzędzia kontroli zarówno nad procesem legislacyjnym, choćby poprzez prawo wydawania dekretów z mocą ustawy oraz możliwość rozwiązania parlamentu w razie konfliktu, jak i nad obsadą władzy sądowniczej. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że taka konstrukcja wpisuje się w nurt konstytucjonalizmu autorytarnego, gdzie ustawa zasadnicza nie służy ograniczeniu władzy, lecz zwiększeniu jej efektywności i eliminacji ryzyka jej utraty[35].

Zanim jednak ustrój ten został przyjęty w rosyjskich realiach ustrojowych, próba rozwiązania dotychczasowych organów przedstawicielskich na podstawie Dekretu nr 1400 doprowadziła do głębokiego kryzysu konstytucyjnego i dwuwładzy, gdyż deputowani odmówili podporządkowania się prezydentowi[36]. W imię „demokratycznych" reform zdecydowano się ostatecznie na rozwiązanie siłowe, a wojska lojalne wobec głowy państwa rozpoczęły oblężenie parlamentu. O charakterze wprowadzanej wówczas demokracji brutalnie przypomniały strzały z armat czołgowych kalibru 125 mm, z których ostrzelano budynek Rady Najwyższej. Pacyfikacja obrońców moskiewskiego Białego Domu zakończyła się klęską frakcji parlamentarnej, rekrutującej się głównie z przedstawicieli nowej partii komunistycznej. W następstwie władze zarządziły wybory do nowego

[32] B. Banaszak, *Porównawcze prawo konstytucyjne współczesnych państw demokratycznych*, Warszawa 2012, s. 291–294.

[33] W literaturze przedmiotu brak jest konsensusu co do terminologii określającej ten model ustrojowy. Zob. P. Sztykow, *Klassicheskaya tipologiya sistem pravleniya i nedemokraticheskii prezidencializm: opyt Evrazii*, „Sravnitel'noe konstitucionnoe obozrenie" 2018, nr 4, s. 108–128.

[34] A. Mielniczuk, *Geneza instytucji prezydenta w Federacji Rosyjskiej*, s. 190.

[35] R. Czachor, *Superprezydencjalizm jako odrębny system polityczno-prawny*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2022, nr 4, s. 91–94.

[36] Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsii ot 21 sentyabrya 1993 g. N 1400 „O poetapnoy konstitutsionnoy reforme v Rossiyskoy Federatsii".

parlamentu, Zgromadzenia Federalnego, złożonego z Dumy Państwowej i Rady Federacji. Przyjęta wówczas Konstytucja wpisuje się w nurt, w którym formalne gwarancje demokratyczne takie jak pluralizm polityczny czy szerokie prawa obywatelskie współistnieją z niedemokratycznymi instytucjami[37].

„Źli bojarzy"

Kolejnym kluczowym wyzwaniem dla Rosji okazał się złożony, odziedziczony po RFSRR model federacji oparty na kryteriach administracyjno-narodowościowych. Choć Jelcyn w dobie swoistego demontażu ZSRR głosił hasło: „Bierzcie tyle suwerenności, ile zdołacie przełknąć", po zdobyciu pełni władzy zrozumiał, że postulat ten zagraża stabilności samej Federacji. W dobie niepewnej autolikwidacji państwa przywódcy republik narodowych wykorzystali lokalne napięcia, by w zamian za lojalność domagać się od Moskwy daleko idących koncesji. Zaszachowany Jelcyn, zaabsorbowany walką o przetrwanie polityczne, musiał ulec i renegocjować układ sił, co zwieńczyła Umowa Federalna z 1992 r.[38] Dokument ten, silnie współkształtowany przez liderów regionalnych, przyznawał mniejszościom etnicznym znaczący wpływ na funkcjonowanie struktur centralnych. Do dziś Umowa Federalna pozostaje jednym z fundamentalnych źródeł rosyjskiego prawa konstytucyjnego. Reguluje zakres stosunków wewnątrz Federacji oraz ustanawia rodzaje podmiotów federalnych[39].

Szczególnym przypadkiem okazała się Czeczenia, gdzie w 1994 r. Jelcyn postanowił interweniować zbrojnie[40]. Decyzja ta została podjęta w związku z dążeniem Czeczenii do niepodległości, którą proklamowała już w 1990 r.[41] Czeczeni pod przywództwem Dżochara Dudajewa szybko podjęli działania w celu organizacji własnego państwa. Przygotowywali struktury państwowe oraz siły zbrojne, dążąc przy tym do uznania ich niepodległości zarówno na forum Federacji, jak i poza jej granicami. W efekcie republika ta stała się *de facto* niepodległa. Mimo że władze lokalne prowadziły własną politykę, nie przeszkadzało to władzom centralnym, by w ramach Umowy Federalnej nadal zasilać

[37] W doktrynie badań nad ustrojami politycznymi nazywa się to „szarą strefą". Zob. W. Żebrowski, *Współczesne systemy polityczne. Zarys teorii i praktyka w wybranych państwach świata (podręcznik akademicki)*, Olsztyn 2007, s. 50.

[38] Federativnyy dogovor ot 31 marta 1992 g. „Dogovor o razgranichenii predmetov vedeniya i polnomochiy mezhdu federal'nymi organami gosudarstvennoy vlasti Rossiyskoy Federatsii i organami vlasti suverennykh respublik v sostave Rossiyskoy Federatsii" (vmeste s „Protokolom k Federativnomu dogovoru").

[39] M. Adamczyk, T. Matras, *Rosyjski kryzys konstytucyjny w latach 1991–1993.* Część 2: *U zarania sporu prezydenta z parlamentem. Wokół wydarzeń na VI i VII Zjeździe Deputowanych Ludowych*, „Studia Orientalne" 2025, nr 3, s. 34.

[40] Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsii ot 30 noyabrya 1994 g. N 2137 „O meropriyatiyakh po vosstanovleniyu konstitutsionnoy zakonnosti i pravoporyadka na territorii Chechenskoy Respubliki".

[41] Deklaratsiya o gosudarstvennom suverenitete Checheno-Ingushskoy Respubliki ot 27 noyabrya 1990 g.

budżet zbuntowanego regionu. Sytuacji tej nie zmieniło nawet zaprzestanie odprowadzania przez Dudajewa należnych podatków do budżetu centralnego. Problemem Czeczenów był jednak brak uznania na arenie międzynarodowej, a rządy dyktatorskie Dudajewa zakończyły się wewnętrzną wojną domową[42].

Działania niepodległościowe Czeczenii zostały czasowo zahamowane wraz ze stabilizacją sytuacji politycznej w Moskwie. Opór czeczeński nie ograniczał się jednak wyłącznie do metod konwencjonalnych. Szamil Basajew, jeden z kluczowych dowódców, przeprowadził w 1995 r. atak terrorystyczny w Budionnowsku, który zakończył się kompromitacją rosyjskich służb specjalnych. Z kolei rosyjska strategia militarna opierała się w dużej mierze na brutalnych bombardowaniach regionu. Mimo eskalacji przemocy i śmierci prezydenta Dżochara Dudajewa w czasie jednego z tych bombardowań, strony konfliktu zasiadły do rozmów. Narastająca liczba ofiar oraz trudna sytuacja wewnętrzna Rosji doprowadziły w 1996 r. do podpisania porozumienia pokojowego, które zakończyło pierwszą wojnę czeczeńską[43]. Konflikt ten pozostawił trwałe piętno na rzeczywistości społeczno-politycznej Rosji, a zawarty rozejm *de facto* usankcjonował *status quo*. Czeczenia wciąż formalnie pozostawała częścią Rosji, lecz w rzeczywistości funkcjonowała jako niezależny byt polityczny. Status tej republiki pozostał nierozstrzygnięty aż do nadejścia prezydentury Władimira Putina[44].

Cena „złotej wolności"

Po ukonstytuowaniu się suwerennej państwowości rosyjskiej, priorytetowym wyzwaniem stała się redefinicja roli elit w nowym systemie. W początkowej fazie transformacji trzon elity polityczno-gospodarczej stanowiła dawna nomenklatura, z której wywodził się również sam Jelcyn. To ona była grupą interesu, która dążyła do zmian. Proces ten zdynamizowała prywatyzacja poprzez czeki prywatyzacyjne, mająca w założeniu stanowić fundament gospodarki rynkowej. Szybko jednak obnażyła ona brak przygotowania społeczeństwa, przyzwyczajonego do gospodarki centralnie planowanej, na realia wolnorynkowe. Mechanizm obrotu czekami stał się polem ekspansji dla podmiotów dysponujących znacznym kapitałem. Masowe wyzbywanie się udziałów przez zubożałe warstwy społeczne umożliwiło gwałtowną akumulację majątku w rękach przyszłej oligarchii. Równolegle przedstawiciele egzekutywy, z premierem Wiktorem Czernomyrdinem na czele, otwarcie reprezentowali interesy sektora paliwowo-energetycznego. On sam, będąc protektorem Gazpromu, sformułował słynną tezę, iż „to, co jest dobre dla Gazpromu, jest dobre dla Rosji"[45]. W otoczeniu prezydenta uformowała się więc wpływowa elita biznesowa, wywodząca się często z dawnych struktur

[42] M. Kuleba, *Imperium na kolanach. Wojna w Czeczenii 1994–1996*, Warszawa 1998, s. 381–390.
[43] Khasavyurtovskiye soglasheniya ot 31 avgusta 1996 g. N 163.
[44] A.R. Bartnicki, *Nieudany projekt – demokratyczna Rosja*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem" 2012, nr 1, s. 78.
[45] K. Świder, *Transformacja polityczna w Rosji w latach 90. XX wieku – główne problemy*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej" 2019, nr 17, s. 108.

komsomolskich. Synergia koncesji ekonomicznych i politycznych doprowadziła do wykształcenia się oligarchii finansowej, która stała się głównym beneficjentem rosyjskiej „transformacji".

Wdrożenie „terapii szokowej", drastyczne cięcia budżetowe oraz postępująca stratyfikacja majątkowa w odczuciu wielu ludzi wywołały głęboki regres poziomu życia, co spotkało się z silnym niezadowoleniem społecznym[46]. Krytykę prezydenta skutecznie instrumentalizowały środowiska komunistyczne, budując swój kapitał polityczny na fali powszechnego niezadowolenia. Dodatkowym czynnikiem osłabiającym pozycję Jelcyna była przedłużająca się i niepopularna wojna w Czeczenii. W rezultacie, u progu końca pierwszej kadencji, stał się on postacią politycznie izolowaną w systemie, o który zabiegał. Wybory prezydenckie w 1996 r. okazały się punktem zwrotnym, a kluczową rolę w procesie reelekcji Jelcyna odegrała grupa oligarchów. Nieformalna struktura, określana mianem „Familii", skupiała czołowych oligarchów i według licznych relacji była koordynowana przez córkę prezydenta, Tatianę Diaczenko[47]. Strategia wsparcia Jelcyna wynikała z pragmatycznej chęci utrzymania korzystnego dla wielkiego biznesu *status quo*, gwarantującego dalszą akumulację kapitału. Mimo licznych kompromitacji wizerunkowych głowy państwa, elity te, wykorzystując zmonopolizowany aparat medialny i potężne zasoby finansowe, przeprowadziły skuteczną kampanię pijarową, Jelcyn ostatecznie utrzymał urząd[48].

Druga kadencja Jelcyna stanowiła okres postępującej erozji państwa, determinowanej przez słabnącą kondycję zdrowotną prezydenta oraz kryzys finansowy 1998 r. Próby ratowania autorytetu władzy poprzez częste rekonstrukcje gabinetów oraz ogłoszenie programu reform „Siedem najważniejszych spraw" nie przyniosły stabilizacji, prowadząc jedynie do pogłębienia konfliktu między parlamentem a środowiskiem oligarchów[49]. W następstwie nastał paraliż decyzyjny Kremla oraz nieudane próby *impeachmentu* samego prezydenta. Obnażyły one słabość cywilnej kontroli nad państwem. W próżni politycznej, powstałej na skutek kompromitacji kolejnych szefów rządu i załamania gospodarczego, do głosu zaczęły dochodzić środowiska wywodzące się ze służb specjalnych. Wykorzystały one brak stabilnych fundamentów prawnych państwa do przejęcia realnych wpływów. Proces przemian ustrojowych został sfinalizowany 31 grudnia 1999 r., kiedy to Jelcyn, w geście politycznej kapitulacji, zrzekł się urzędu. Przekazanie sukcesji Władimirowi Putinowi definitywnie zamknęło etap chaosu, otwierając drogę do autorytarnej konsolidacji systemu pod kontrolą resortów siłowych.

---

[46] Zob. P. Pogorzelski, *Gospodarcza rewolucja Jegora Gajdara*, 28.11.2015, <https://polskieradio24.pl/artykul/1550410,gospodarcza-rewolucja-jegora-gajdara>, dostęp: 23.01.2026.

[47] M. Zygar, *Vse svobodny: Istorija o tom, kak v 1996 godu v Rossii zakonchilis' vybory*, Moskwa 2021, s. 206–220.

[48] Tamże, s. 401–404.

[49] K. Świder, *Transformacja polityczna w Rosji w latach 90. XX wieku – główne problemy*, s. 114.

Przemiany w świetle koncepcji Carla Schmitta

W świetle koncepcji Carla Schmitta, Borys Jelcyn, wydając dekret nr 1400, objawił się jako klasyczny suweren, który w krytycznym momencie miał monopol na decydowanie o stanie wyjątkowym. Poprzez zawieszenie obowiązującej konstytucji i siłowe rozwiązanie parlamentu, udowodnił on tezę Schmitta, że u podstaw każdego porządku prawnego leży nie abstrakcyjna norma, lecz polityczna decyzja[50]. Proces wprowadzenia Konstytucji rosyjskiej z 1993 r. usankcjonował również model „demokracji bez demokratów"[51]. Wraz z rozwiązaniem ZSRR przez zwolenników suwerenności Rosja znalazła się na peryferiach globalizacji, nie było otwarcia na „zachodnie" tendencje. W obliczu autorytarnych dążeń obozu prezydenckiego, paradoksalnie rolę obrońców procedur demokratycznych przejęły środowiska komunistyczne i nacjonalistyczne[52]. Rosyjskie elity postradzieckie wykazały strukturalną niezdolność do przeprowadzenia odpowiedzialnych reform, powielając niewydolność zmian ze schyłkowego okresu ZSRR[53].

Doświadczenia te pokazują, że modernizacja państwa bez szerokiego udziału społeczeństwa i przy dominacji centralizacji władzy prowadzi jedynie do powtarzającego się cyklu reform, kontrreform i adaptacji[54]. Z tego względu powstanie rosyjskiej konstytucji w warunkach kryzysu i autorytaryzmu służyło instrumentalnemu demontażowi struktur radzieckich[55]. Zwłaszcza ukształtowany przez system superprezydencki niezrównoważony podział władz stał się konsekwencją metody, na której został on zbudowany. Potwierdza to, że system rządów kształtuje relacje władz i ogólną skuteczność państwa, jednak jego funkcjonowanie w praktyce zależy od kontekstu historycznego, instytucjonalnego oraz istotnych czynników pozaprawnych[56]. Ostatecznie stabilność władzy prezydenta w ramach rosyjskiego ustroju zależała od dojrzałości instytucji demokratycznych, lecz brak tych mechanizmów spowodował, że władza ulega nieuchronnej degeneracji w stronę autorytaryzmu[57].

---

[50] C. Schmitt, *Teologia polityczna i inne pisma*, tłum. M.A. Cichocki, Kraków 2000, s. 21.

[51] A. Czajowski, *Demokratyzacja Rosji w latach 1987–1999*, Wrocław 2001, s. 306.

[52] J. Afanasjew, *Groźna Rosja*, tłum. M. Kotowska, Warszawa 2005, s. 163 i 232.

[53] Nieco inne spojrzenie na omawiane zagadnienie prezentują J. Felsztinski i A. Litwinienko, którzy zwracają uwagę, iż fundamentalnym problemem Rosji nie były reformy Jelcyna, lecz postawa resortów siłowych sabotujących wysiłki reformatorów w celu zaprowadzenia autorytaryzmu. Zob. J. Felsztinski, A. Litwinienko, *Wysadzić Rosję*, tłum. M. Szymański, Poznań 2007, s. 23.

[54] J. Afanasjew, *Groźna Rosja*, s. 53–57.

[55] B. Banaszak, *Porównawcze prawo konstytucyjne współczesnych państw demokratycznych*, s. 54–59.

[56] Tamże, s. 289.

[57] J. Galster, *System organów państwowych*, w: *Prawo konstytucyjne*, pod red. Z. Witkowskiego, Toruń 2011, s. 72.

Podsumowanie

Przeprowadzona analiza mechanizmów kształtowania się rosyjskiego ustroju w latach dziewięćdziesiątych XX w. pozwala stwierdzić, że proces ten nosił znamiona autolikwidacji struktur radzieckich i przemieszczenia ciężaru decyzyjnego, a nie klasycznej demokratycznej transformacji. Paradoksalnie, u podstaw demontażu ZSRR legło faktyczne zastosowanie fasadowych dotąd przepisów radzieckiej konstytucji. Zaczęto mianowicie respektować unormowania traktujące poszczególne republiki jako podmioty wyposażone we własne organy władzy, z których zaczęły one realnie korzystać. Przebudzenie tych lokalnych instytucji zainicjowało proces prawnej emancypacji, który wywarł swój wpływ również w samej Rosji. Kluczowym momentem w tej ustrojowej ewolucji stał się kryzys z 1993 r. Siłowe rozwiązanie konfliktu instytucjonalnego i pacyfikacja parlamentu zdeterminowały autorytarny kierunek rozwoju państwa, ostatecznie demontując pozostałości radzieckie na rzecz nowej hegemonii egzekutywy. Ustanowiony Konstytucją z 1993 r. model superprezydencki usankcjonował asymetryczny podział władz. Prezydent, sytuując się w roli arbitra ponad klasycznym trójpodziałem władzy, otrzymał instrumenty prawne pozwalające na zinstytucjonalizowaną dominację nad rządem i legislatywą. Konstrukcja ta od początku pozbawiona była systemowych bezpieczników, co w realiach głębokiego kryzysu państwowości zablokowało konsolidację demokracji.

Słabość tak ukształtowanego państwa uwidoczniła się również w niestabilności modelu federalnego. Celowo utrwalana za rządów Borysa Jelcyna asymetria, wynikająca z politycznych koncesji wobec liderów regionalnych, doprowadziła do feudalizacji stosunków wewnętrznych. Brutalną konsekwencją braku skutecznych mechanizmów państwowych stała się wojna w Czeczenii, która obnażyła niewydolność instytucjonalną władz centralnych. Jednocześnie młody ustrój uległ szybkiej oligarchizacji. Powiązania biznesu z władzą wykonawczą wyparły mechanizmy konstytucyjne z realnego procesu decyzyjnego, co dobitnie ukazały wybory prezydenckie z 1996 r. Ostatecznie: procesy te udowadniają, że system prawny zbudowany metodami siłowymi, w oparciu o wąskie elity interesu i pozbawiony dojrzałych instytucji obywatelskich, nie jest w stanie wygenerować stabilnej demokracji. Kryzys końcówki dekady i przekazanie władzy środowiskom siłowym stanowiły naturalną konsekwencję aksjologicznych uwarunkowań rosyjskiego ustroju, która utorowała drogę do współczesnego autorytaryzmu.

BIBLIOGRAFIA

Akty prawne i dokumenty:

Konstitutsiya Rossiyskoy Federatsii (prinyata na vsenarodnom golosovanii 12 dekabrya 1993 g.).

Zakon SSSR ot 14 marta 1990 g. N 1360-I „Ob uchrezhdenii posta Prezidenta SSSR i vnesenii izmeneniy i dopolneniy v Konstitutsiyu (Osnovnoy Zakon) SSSR".

Final Act of the Conference on Security and Co-operation in Europe, Helsinki, 1 August 1975.

Postanovleniye Gosudarstvennogo komiteta po chrezvychaynomu polozheniyu v SSSR ot 19 avgusta 1991 g. N 1.

Postanovleniye Gosudarstvennogo komiteta po chrezvychaynomu polozheniyu v SSSR ot 19 avgusta 1991 g. N 2 „O vypuske tsentral'nykh, moskovskikh gorodskikh i oblastnykh gazet".
Ukaz ispolnyayushchego obyazannosti Prezidenta Soyuza Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik ot 19 avgusta 1991 g. „O vvedenii chrezvychaynogo polozheniya v gorode Moskve".
Soglasheniye o sozdanii Sodruzhestva Nezavisimykh Gosudarstv (SNG), podpisannoye 8 dekabrya 1991 g. Respublikoy Belarus', RSFSR i Ukrainoy kak gosudarstvami – uchreditelyami SSSR, podpisavshimi Dogovor ob obrazovanii SSSR (1922).
Deklaratsiya v svyazi s sozdaniyem Sodruzhestva Nezavisimykh Gosudarstv ot 26 dekabrya 1991 g. N 142-N.
Khasavyurtovskiye soglasheniya ot 31 avgusta 1996 g. N 163.
Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Aktas dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo. Vilnius, 1990 m. kovo 11 d. Nr. I-12.
Deklaratsiya ot 12 iyunya 1990 g. N 22-1 „O gosudarstvennom suverenitete Rossiyskoy Sovetskoy Federativnoy Sotsialisticheskoy Respubliki".
Deklaratsiya o gosudarstvennom suverenitete Checheno-Ingushskoy Respubliki ot 27 noyabrya 1990 g.
Zakon RSFSR ot 25 dekabrya 1991 g. N 2094-1 „Ob izmenenii naimenovaniya gosudarstva Rossiyskaya Sovetskoy Federativnaya Sotsialisticheskaya Respublika".
Federativnyy dogovor ot 31 marta 1992 g. „Dogovor o razgranichenii predmetov vedeniya i polnomochiy mezhdu federal'nymi organami gosudarstvennoy vlasti Rossiyskoy Federatsii i organami vlasti suverennykh respublik v sostave Rossiyskoy Federatsii" (vmeste s „Protokolom k Federativnomu dogovoru").
Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsii ot 21 sentyabrya 1993 g. N 1400 „O poetapnoy konstitutsionnoy reforme v Rossiyskoy Federatsii".
Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsii ot 30 noyabrya 1994 g. N 2137 „O meropriyatiyakh po vosstanovleniyu konstitutsionnoy zakonnosti i pravoporyadka na territorii Chechenskoy Respubliki".
Postanovleniye Verkhovnogo Soveta RSFSR ot 5 iyulya 1991 g. N 1548-I „O proyekte Dogovora o Soyuze Suverennykh Gosudarstv, predostavlennom dlya obsuzhdeniya Prezidentom SSSR 18 iyunya 1991 g."
Zaklyucheniye Konstitutsionnogo Suda RF ot 23 marta 1993 g. N 1-Z „O sootvetstvii Konstitutsii Rossiyskoy Federatsii deystviy i resheniy Prezidenta Rossiyskoy Federatsii B.N. Yeltsina, svyazannykh s yego Obrashcheniyem k grazhdanam Rossii 20 marta 1993 g."

Monografie i opracowania:

Afanasjew J., *Groźna Rosja*, tłum. M. Kotowska, Warszawa 2005.
Banaszak B., *Porównawcze prawo konstytucyjne współczesnych państw demokratycznych*, Warszawa 2012.
Bazylow L., Wieczorkiewicz P., *Historia Rosji*, Wrocław 2005.
Czajowski A., *Demokratyzacja Rosji w latach 1987–1999*, Wrocław 2001.
Felsztinski J., Litwinienko A., *Wysadzić Rosję*, tłum. M. Szymański, Poznań 2007.
Fukuyama F., *Tożsamość. Współczesna polityka tożsamościowa i walka o uznanie*, tłum. J. Pyka, Poznań 2019.
Kuleba M., *Imperium na kolanach. Wojna w Czeczenii 1994–1996*, Warszawa 1998.
Legal Reform in Post-Communist Europe: The View from Within, pod red. S. Frankowskiego, P.B. Stephana, Dordrecht 1995.
Prawo Konstytucyjne, pod red. Z. Witkowskiego, Toruń 2011.
Schmitt C., *Teologia polityczna i inne pisma*, tłum. M.A. Cichocki, Kraków 2000.
Zygar M., *Vse svobodny: Istorija o tom, kak v 1996 godu v Rossii zakonchilis' vybory*, Moskwa 2021.
Żebrowski W., *Współczesne systemy polityczne. Zarys teorii i praktyka w wybranych państwach świata (podręcznik akademicki)*, Olsztyn 2007.

Artykuły w czasopismach:

Adamczyk M., Matras T., *Rosyjski kryzys konstytucyjny w latach 1991–1993.* Część 2: *U zarania sporu prezydenta z parlamentem. Wokół wydarzeń na VI i VII Zjeździe Deputowanych Ludowych*, „Studia Orientalne" 2025, nr 3.

Bartnicki A.R., *Nieudany projekt – demokratyczna Rosja*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem" 2012, nr 1, s. 78.
Czachor R., *Superprezydencjalizm jako odrębny system polityczno-prawny*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2022, nr 4, s. 91–94.
Kuczyńska-Zonik A., *Litwa, Łotwa i Estonia świętują 30. rocznicę „łańcucha bałtyckiego"*, „Komentarze IEŚ" 2019, nr 57.
Mielniczuk A., *Geneza instytucji prezydenta w Federacji Rosyjskiej*, „Facta Simonidis" 2013, nr 1.
Szmurło Z.T., *Pierestrojka i tragiczne wydarzenia w Sumgaicie*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość" 2013, nr 10.
Sztykow P., *Klassicheskaya tipologiya sistem pravleniya i nedemokraticheskii prezidencializm: opyt Evrazii*, „Sravnitel'noe konstitucionnoe obozrenie" 2018, nr 4.
Świder K., *Transformacja polityczna w Rosji w latach 90. XX wieku – główne problemy*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej" 2019, nr 17.
Tomaszewski P., *O genezie, przyczynach i wybranych interpretacjach Rewolty roku 1968 w Europie*, „Studia Erasmiana Wratislaviensia" 2023, nr 17.

Artykuły na stronach www:

Chawryło K., *Stalin w dzisiejszej Rosji. Popularny i potrzebny*, 31.10.2017, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2017-10-31/stalin-w-dzisiejszej-rosji-popularny-i-potrzebny>, dostęp: 23.01.2026.
Denys M., *Gorbaczow. Człowiek, który zniszczył imperium i ułożył świat na nowo*, 10.06.2022, <https://obserwatormiedzynarodowy.pl/2022/10/06/gorbaczow-czlowiek-ktory-zniszczyl-imperium-i-ulozyl-swiat-na-nowo/>, dostęp: 23.01.2026.
Higgins A., *'Our Language Is Dying': The War of Words Over the Soviet Legacy*, 04.10.2023, <https://www.nytimes.com/2023/10/04/world/europe/moldova-gagauz-languages-soviet-union.html>, dostęp: 01.02.2026.
Makowski B., *Reagan nazwał ZSRR „Imperium zła". Historyczne przemówienie prezydenta USA*, 08.03.2023, <https://polskieradio24.pl/artykul/2916144,reagan-nazwal-zsrr-imperium-zla-historyczne-przemowienie-prezydenta-usa>, dostęp: 23.01.2026.
Pogorzelski P., *Gospodarcza rewolucja Jegora Gajdara*, 28.11.2015, <https://polskieradio24.pl/artykul/1550410,gospodarcza-rewolucja-jegora-gajdara>, dostęp: 23.01.2026.
Stępień-Kuczyńska A., *Pucz Janajewa. Próba przewrotu, która doprowadziła do rozpadu Związku Radzieckiego*, 07.02.2021, <https://wielkahistoria.pl/pucz-janajewa-proba-przewrotu-ktora-doprowadzila-do-rozpadu-zwiazku-radzieckiego/>, dostęp: 23.01.2026.
Szoszyn R., *Zły Borys Jelcyn i sentyment do ZSRR*, 01.02.2016, <https://www.rp.pl/swiat/art3950341-zly-borys-jelcyn-i-sentyment-do-zsrr>, dostęp: 23.01.2026.
Włusek A., *11 stycznia 1991 roku miała miejsce zbrojna interwencja Armii Sowieckiej na Litwie*, 11.01.2024, <https://historykon.pl/zbrojna-interwencja-armii-sowieckiej/#google_vignette>, dostęp: 23.01.2026.